

חיבור על תכנון ומלחמה: הדרך לעזה

יוברט לו יון וטלי חתוקה

סדרת הרשימות הקרובה מלווה את הפודקסט "הדרך לעזה" שבו משוחחים טלי חתוקה ויוברט לו יון על החידה שהיא עזה. האם אנחנו יכולים לדמין את עזה? לשרטט את עזה? כיצד הפכה לנעלם בתודעה הישראלית ובתכנון הישראלי? הרשימות להלן הן שיחה בהמשכים, שמבקשת לעודד המשגה חדשה ביחס לעזה, כאמצעי ראשוני לחשיבה אחרת, ותודעה חדשה על השכנים שלנו מעבר לגדר, קרובים, רחוקים.

פרק 1: חיבור על מרחב, תכנון ומלחמה: פרולוג

קרוב לשש שנים, נפגשתי עם יוברט לשיחות ארוכות על הקשר שבין תכנון ומלחמה. חלק מן השיחות הוקלטו, ולאורך השנים נצברו מחשבות, טקסטים קצרים והרבה קצוות פתוחים. אולם, כפי שסדרת רשימות זו מבקשת לחדד היחסים ביניהם תלויים. מה קורה במקום בזמן מלחמה? מהו המרחב המתוכנן? מהו מרחב לחימה? כיצד אנו ממשיגים אותם ומה ההבדלים והדינמיקה ביניהם? סוגיות אלו רלוונטיות עבור כל מתכנן העוסק בשאלות של קונפליקטים ואלימות.

כמתכננים החיים בישראל אנו חשופים למלחמה ואלימות על בסיס קבוע כמעט יומיומי. כיצד זה משפיע על תפיסת המרחב שלנו? מהו המרחב בעיני המתכנן? האם הוא לוח לבן בו אנו ממקמים אובייקטים? האם הוא קיים או מומצא? איזו משמעות מקבל המרחב במקרה של מלחמה? שאלות אפיסטמולוגיות אלו ייבחנו לאורך הרשימות הללו במטרה להבין טוב יותר את היחסים בין מרחב, תכנון ואלימות.

כנקודת ייחוס לדיון בנושאים אלו בחרנו את המקרה של עזה וזאת מכמה טעמים. הראשון, איננו יודעים הרבה על עזה. כמו רבים מן הישראלים הדימוי שלנו אודות המקום ניזון מהמדיה ובמיוחד ממראות הלחימה המוצגים באמצעי התקשורת. למרות ה"מבצעים" הרבים בעזה, עבור רבים מן המתכננים עזה היא נעלם, חידה. כיצד עזה מומשגת? מהי עזה? מה הפך מרחב זה לכל כך מופשט? לסמל של מקום נידח? "מעבר להרי החושך"?

נקודת המוצא שלנו בבחינה של הנושא היא שהידע שלנו, כמו המרחב משתנה כל הזמן, הוא גמיש, אלסטי ונטוע בזמן ובמקום. על כן, הוא משקף את מה שאנו יכולים לראות ולהבין בנקודת הזמן הנוכחית כמתכננים הפועלים בישראל. לפיכך, אין הכוונה בחיבור זה לייצר פתרונות, תיאורטיים או יישומיים, אלא להמחיש את אי הודאות והמבוכה המקצועית סביב הנושא, דרך המקרה של עזה. חשוב לומר כי אין אנו רואים את אי הודאות כמצב שלילי בהכרח, היא עשויה להיות גם תקווה לאתגור הפרדיגמה הקיימת.

רצים אל האש בעזה ורקדים בכיכר בתל אביב

יום שני, יום חול, במאי 2018, נצבע בצבעי חג ואבל. חג, עבור מדינת ישראל שציינה בטקסים את העברת השגרירות האמריקאית לירושלים, חג עבור תושבי ישראל שחגגו את שובה של הזמרת נטע ברזילי מתחרות שירים בליסבון, בו זכתה במקום הראשון. העיתונות עסקה בשני הנושאים הללו, בחגיגות הלאומיות בירושלים

הבירה ובחגיגות העירוניות בכיכר רבין בהרחבה. לאזרח הישראלי, היתה אפשרות בחירה, דגל, ציונות, לאום, או פופ, ריקוד, אסקפיזם. רשתות הטלוויזיה העולמיות ציינו בפליאה את המתח בין שני האירועים, ואת העובדה שעבור רבים, ילדים, בני נוער ובוגרים, האירוע של הזמרת הזוכה היה משמעותי לאין שיעור. תחנות רדיו, השמיעו את השיר ללא הפסקה, בתי ספר בחרו להשמיע את השיר בהפסקות לתלמידיהם, תחנות הטלוויזיה שלחו כתביהם לסקר את השמחה שפרצה בעם.

ובאותו היום, בזירה הדרומית, תושבי עזה המשיכו בהפגנותיהם על קו הגבול. הפגנות מחאה שנמשכו למעלה מחודש ימים והתחזקו לקראת יום הנכבה. כלי תקשורת בעולם סיקרו בהרחבה את הפגנות הפלסטינים ברצועת עזה, שבהן נהרגו 60 בני אדם מאש צה"ל. 2,771 בני אדם נפצעו בהפגנות, יותר מ-1,359 מהם מאש חיה. 54 מהם במצב אנוש ויותר מ-70 במצב קשה. במקביל לסיקור ההפגנות, כלי התקשורת התייחסו גם לטקס העברת שגרירות ארה"ב לירושלים. על החגיגות בצל האירועים הסוערים והמוות של פלסטינים, כתבה העיתונאית רוית הכט בעיתון הארץ מאמר דעה תחת הכותרת, "מה שאירע אמש בכיכר רבין הוא עניין לרופאי הנפש". ובהמשך היא מסבירה:

" בעוד בירושלים ישראל משתעבדת לחזון אוונגליסטי המזמן לה מלחמת גוג ומגוג, ובעזה אנשים רצים אל אש חיה, בתל אביב סומן שיא חדש של הדחקה בחגיגות הזכייה באירוויזיון. מה עושות תרנגולות בדרך לשוחט? רוקדות ושרות "אני לא הצעצוע שלך".¹

הריחוק מן האירוע, מן ההרוגים, מן המלחמה, ומן הזירה של עזה כמרחב ממשי וקונקרטי, היא אנומליה. מהי עזה? מי גר שם? באלו תנאים? איך נראים חיי היום יום שלהם וסביבות החיים של תושביה? למרות ה"מבצעים" הרבים בעזה, עבור רבים מן הישראלים עזה היא מרחב אויב, שהוא בגדר נעלם. "יוצאים ונכנסים", על מנת "לנהל את הטרור", הם מטבעות לשון שחוזרות על ידי גנרלים בתכניות הטלוויזיה.

האדריכל ושאלות על מלחמה

בעוד שהמלחמות המודרניות הפכו את המרחב העירוני לזירה עיקרית, בשיח המקצועי של קהילת המתכננים, אשר ניהולו של המרחב העירוני מופקד בידיה, כמעט ואין התייחסות עניינית לסוגיית המלחמה. הדיון על אלימות והעיר מסתפק בהתייחסות לפשע מאורגן ויחסי שכנות. בגיליון שהוקדש לנושא אלימות ומרחב בתחילת שנות ה-90 קבע מארק וויגלי (Wigley) שהקשר בין אלימות למרחב כה מובן מאליו עד שלעתים קרובות מתעלמים ממנו.² יתר על כן, למרות הצהרתו הגורפת של וויגלי צריך לזכור שדיונים על הקשר בין אלימות לסביבות אדריכליות ותכנוניות התקיימו לאורך כל המאה ה-20 בהקשר הפיזי, ההתנהגותי והתהליכי.³ נקודת

רוית הכט, "מה שאירע אמש בכיכר רבין הוא עניין לרופאי הנפש", 15.5.18, <https://www.haaretz.co.il/gallery/opinion/premium-1.6092141>
² Mark Wigley, "Editorial", *Assemblage* 20 (Violence, Space) (1993): 6-7.

³ ההקשר הפיזי, שהמקטרגים עליו יראו בו דטרמיניסטי, מדגיש את ההשפעה של הסביבה הפיזית על התנהגות חברתית. לפי מחקרים אלו הסביבה הפיזית יכולה לשמש זרז לאלימות או פחד. מסורת זו אפשר לזהות בכתביהם של חוקרים שעסקו בסביבות המגורים שנבנו לאחר מלחמת העולם השנייה והתייחסו לצפיפות ולטיפולוגיות של מגורים. דיונים אלו עוסקים באופן שבו הצורה האדריכלית והמערך התכנוני עשויים לעורר אלימות ומציעים חלופות למניעה או תיקון של מצבים אלו. נקודת המוצא בהקשר הפיזי היא הסביבה

המוצא של המחקרים האחרונים, העוסקים באלימות כההליך, הוא קילוף הפן האידיאולוגי של התכנון בעיצוב הסביבה הבנויה. בהקשר הישראלי מתמקד דיון זה באופן שבו נעשה שימוש בפרקטיקות אדריכליות ותכנוניות לשליטה מרחבית, לדיכוי ולהפרדה בשטחים הכבושים.⁴ כך שהמאבקים על הון, משאבים, טריטוריה וכוח בין קבוצות אתניות והאלימות הפוליטית בעיר אינם תופעות או מושאי מחקר חדשים. אולם, האדריכל או המתכנן במגזר הפרטי או הציבורי לא יעסיק עצמו במסגרת עבודתו היומיומית, בשאלות של אלימות או של מלחמה.

יוברט: ארכיטקטורה נוסדה כמקצוע שמשרת את טובת הכלל ומונחה על ידי הממשלה. ארכיטקטורה יכולה להתקיים רק בתנאי שיש שלטון ויש כסף ויש נדל"ן, אז יש גם ארכיטקטורה, אם אין את הדברים האלה הארכיטקטורה לא קיימת. אז הארכיטקטורה זקוקה לאיזה שיתוף מול הממסד החברתי-פוליטי. לכן המקצוע של האדריכלות בנוי על קונצנזוס, הוא בנוי על חוסר מאבקים פוליטיים. כשהבנתי את זה אמרתי לעצמי, הנה בגלל זה אגוניזם זו מילה גסה בארכיטקטורה, הפרופסיה לא רוצה מאבקים. מאבקים משמעם שלא תהיה ארכיטקטורה, זה מחסל את הארכיטקטורה, אנחנו רוצים להשלים עם עצמנו שאנחנו במקצוע שבנוי על פשרות והסכמים וקונצנזוס. זה גם מסביר לי למה אנחנו כל כך לא פוליטיים באופן מוצהר.

טלי: ובעצם במידה רבה לא משמעותיים, לא חשובים, אנחנו נותני שירותים.

יוברט: בדיוק, אנחנו נותני שירותים ואת המאבקים הפוליטיים אנחנו משאירים לאחרים, ולא רק משאירים לאחרים, אנחנו לא רוצים להתייחס לזה כי זה פוגע בנו.

טלי: כן, אבל ארכיטקטים צמצמו את המקום שלהם לכזה מקום קטן, לכזה מקום לא חשוב, אם אתה מצמצם את התפקיד שלך לנותן שירותים שעושה ציורים זה מה שיהיה לך, אתה לא נאבק בכלום. יש מעט מאוד משרדים היום שנאבקים, שמקבלים פרויקט תכנוני ואומרים רגע, אולי לא כדאי לעשות את זה, זה לא מתאים, יש מעט משרדים כאלו.

עצמה, וסימנים כמו גרפיטי, שמירה מוגברת, חומות והזנחה – לצד בחינה של העיצוב האדריכלי גופו – משמשים פרמטרים להבנת הקשר שבין מקום לאלימות. ההקשר ההתנהגותי, לעומת זאת, מדגיש את יחסי הגומלין שבין החברה האנושית לסביבתה. מחקרים אלו בודקים את הקשר שבין אגרסיות ואלימות למספר רב של משתנים וכוללים גם את הסביבה הפיזית. אולם בניגוד להקשר הפיזי, הנשען על תצפיות של הסביבה הבנויה, מחקרים אלו נשענים על תצפיות ואיסוף של שאלונים ובחינה התנהגותית של יחידים, שממנה נגזרות מסקנות בעלות השלכות קולקטיביות חברתיות ומסקנות, בין השאר גם על המרחב הבנוי. הקשר שלישי, שאותו אכנה תהליכי, מדגיש את יחסי הכוחות החברתיים והפוליטיים כזרז או כביטוי של אירועים אלימים ושל שינויים מרחביים. דיונים אלו עוסקים בשאלות של דיכוי, שליטה, זהות, כוח וזיכרון ומציגים תמונה מורכבת של הקשר שבין אלימות לעיר כמשאב תרבות. מתוך טלי חתוקה, רגעי תיקון, רסלינג תל אביב, 2011.

⁴ הכותב הבולט ביותר בשיח העכשווי הוא, פרופ' איל ויצמן, העוסק בסוגיות של זכויות אדם, ופשעי מלחמה. עבודתו מתמקדת בהיבטים תיאורטיים מתודולוגיים ופוליטיים של הפרקטיקה המחקרית של האדריכלות הפורנזית.

https://urbanologia.tau.ac.il/forensic_architecture/

ראו גם למשל חיים יעקובי ושלי כהן (עורכים), הפרדה, הפוליטיקה של המרחב בישראל, תל אביב: חרגול, 2007.

Rafi Segal and Eyal Weizman, *A Civilian Occupation: The Politics of Israeli Architecture*, London-New York: Verso; Tel Aviv: Babel, 2003. גם הנדל על משטר השליטה בשטחים דרך תכנון כבישים למשל. אני יכולה להוסיף.

יוברט: אוקי אז עכשיו מגיעים למה שאנחנו כן עושים, ציורים. זה תפקיד, משלח יד, כלומר אנחנו מקבלים את הדבר החשוב הזה לעצב את המרחב. בלי מרחב אין חיים, כלומר, בלי עיצוב המרחב אין לאדם האוהל שלו, שורשים, אנחנו בונים. הבנייה זו פעולה פרקסלנס של חיים, בלי בנייה אין חיים. זייל דלו ופליקס גואטרי מסבירים מה זה לעצב את המרחב. תפקיד המתכנן הוא פועל יוצא של איך הפוליטיקאים, או איך השלטון, איך המדינה רואה למעשה את התפקיד שלך. המדינה הוא גוף שמנסה להסדיר באמצעות כלים משפטיים את המרחב. לדוגמה הנושא של האיומים והביטחון שכל הזמן ראש הממשלה ביבי נתניהו חוזר עליו, והאיום שיקרה אסון, ההפחדה הזאת. ומה מחליטים? לשים אותם מעבר לגדר, לבנות גדר גבוהה, כלומר חזרה לטיפול במרחב. כך שטיפול במרחב בראש ובראשונה משרת את האינטרס הפוליטי, זה הם ואנחנו, אנחנו צריכים להראות להם שאנחנו חזקים, שאצלנו הכל טוב.

נקודת מוצא ביקורתית זו על שדה האדריכלות תתפתח ברשימה הבאה, בא יציג יוברט את שדה התכנון כתחום מפוצל. לדברי יוברט הפיצול הוא זה שמאפשר את ההרחקה התודעתית התכנונית מעיסוק בסוגיות של מלחמה ואלמות בשדה התכנון והאדריכלות, ומסביר באופן חלקי מדוע בשדה המקצועי בישראל אף אחד לא מדבר על עזה.

פרק 2: תחום התכנון כשדה מפוצל

ברשימה הקודמת טען יוברט לו יון הארכיטקטורה לא רוצה מאבקים, לכן אגוניזם זו מילה גסה. "מאבקים משמעם שלא תהיה ארכיטקטורה, זה מחסל את הארכיטקטורה, אנחנו רוצים להשלים עם עצמנו שאנחנו במקצוע שבנוי על פשרות והסכמים וקונצנזוס. זה גם מסביר לי למה אנחנו לא כל כך פוליטיים באופן מוצהר." האם הארכיטקטורה צמצמה עצמה ל"עשיית ציורים"? ברשימה זו מסביר לו יון כי שדה התכנון הוא למעשה תחום מפוצל ומצביע על מספר קבוצות של שחקנים.

- **התכנון הרשמי** – המדינתית, החוקתית. אנשי מקצוע במגזר הפרטי והציבורי העוסקים בתחום התכנון לפי חוק התכנון והבנייה.
- **התכנון היוזם** – גופים כמו מדינה, צבא, מחלקת ההתיישבות. מחוץ לתכנון השיח ביניהם הוא אחר. כולל את הסקטור הפרטי. המדינה, קרי, התכנון היוזם, לא יכולה לקדם את האובייקט של עזה כיוון שאינה מעוניינת בתכנון אלא בשליטה. הרעיון של שליטה שונה מתכנון והוא היווה אבן מסד בהתפתחות של מדינת ישראל ובסדר עדיפויות גבוה יותר. כלומר, אם העדיפות היא שליטה אז תכנון יגיע אחריו.
- **התכנון האקדמי** – אנשים הפועלים לפי מודלים כחלק מהמסטר הניאו ליברלי. הקהילה האקדמית מעוניינת בלמידה ולא בהכרח בשינוי. האובייקט הפיזי תכנוני אינו מעניינה של האקדמיה. האובייקט התכנוני והאובייקט הלימודי הוא שני דברים שונים. אנשי אקדמיה מלמדים איך לעשות תכנון אבל לא מעצבים את האובייקט. אלא מתמקדים בייצוגים של המרחב.

- **התכנון הצבאי** - הצבא הוא יזם המעוניין בשליטה ונמצא מעל המדינה כאשר מדובר על פעולה מחוץ לגבולותיה. תכנון צבאי אינו מדינתי אלא תכנון אחר. המדינה מעדיפה שליטה, אז הזרוע שלה, הצבא מפתחת תכנון מסוג אחר. לא סטטוטורי אלא של שליטה.

מה היחס בין הגופים? האם הם משתפים פעולה? ברור, כי בין ארבעתם מתקיימים יחסי גומלין. ביניהם מתקיימת היררכיה. במדינה מתקיימים שני סוגים של שיח תכנון – שיח של שליטה עליו מופקד הצבא, ושיח של אסדרה עליו מופקדת הזירה המקצועית ואחריו גם מגיע היישום. השיח הרשמי משפיע על התכנון היוזם והאקדמי. אולם לאף אחד מהם אין דימוי של העיר במצב של מלחמה, כל אחד מן הסיבות שלו.

יוברט: הנושא הזה של תכנון הוא לא פשוט, מאחר וזה תחום מאוד מפוצל, ואני טוען שיש היעדר אובייקטיביות בשיח התכנוני של עזה. התכנון הרשמי, זה המדינתי החוקתי הסטטוטורי כולל אנשים שעוסקים בתכנון לפי חוק תכנון הבנייה, אחר כך יש את התכנון היוזמתי, שהם גופים מדינתיים כמו הצבא, קרן קיימת, המחלקה להתיישבות, את יודעת כמה הם משפיעים על ההתיישבות בארץ? והקהילה השלישית היא התכנון האקדמי, אנשים המשתמשים במודלים מן המדע.

טלי: מה היחס בין האנשים האלה או בין השיחים? כל אחד אוטונומי?

יוברט: כל אחד הוא אוטונומי.

טלי: סליחה, הרשמי והאקדמי לא משתפים פעולה? הרשמי והיוזמתי לא משתפים פעולה?

יוברט: מה זה משתפים פעולה? מי שמסיים אקדמיה הוא היום, אני אומר באופן ברור, הוא בדילמה קשה מאוד, אם הוא הולך ליוזמתי שישכח את כל מה שהוא למד. מאחר וביוזמתי לא יוצא שום תכנון אידיאלי.

טלי: מה יוצא ממנו?

יוברט: מה שהשוק רוצה, האדריכלים יודעים את זה.

טלי: השיח של התכנון היוזמתי כולל גם את הסקטור הפרטי?

יוברט: כן, זוהי תופעה יחסית חדשה אצלנו. פה המדינה היתה היזם, במטרה לבנות מהר, לגמור. טריטוריה היתה הדבר החשוב ביותר והפרויקטים כולם היו מעל חוק. איך זה נקרא... היצירתיות התכנונית, לא ביקשו

תוכנית מתאר. היתר בנייה וכן הלאה תמיד התקבל בדיעבד, אחרי שבנועשו את הלגיטימציה. העניין של אד הוק היה מאוד מאוד חשוב.

עכשיו, אני אסביר לך למה לכל קהילה יש סיבה אחרת לא להתייחס לעזה כאובייקט. המדינה לא רואה את עזה כאובייקט כי היא לא כל כך מעוניינת בתכנון, היא מעוניינת בשליטה. הרעיון של שליטה שונה מתכנון, זו נקודה נורא חשובה כי גם פה בארץ, בתקופה של טרום המדינה כשהנושא הזה של שליטה היה חשוב אז לא עשו תכנון.

טלי: אז אתה אומר שגם כלפי פנים נושא השליטה היה חשוב, לא התכנון.

יוברט: בדיוק, ולכן אני אומר זה מובנה, קודם כל לתת עדיפות לשליטה ואחר כך תכנון.

טלי: מה שאתה מתאר פה רלבנטי לכל מקום בעולם, זה לא בהכרח רק המקרה של עזה. הרעיון שמדינה מעדיפה שליטה על תכנון, רלוונטי להרבה מדינות בעולם. הרעיון שהאובייקט ברוב המקרים בתכנון הוא לפי האינטרס של היוזם, גם כן. וגם הרעיון שהאובייקט באקדמיה הוא נושא לימודי ולא תכנוני, רלוונטי לכל מוסד אקדמי. אז מי מופקד על היצירה של המרחב כאובייקט זאת אומרת? מי מופקד על ההנכחה של עזה כאובייקט?

יוברט: התשובה כל כך פשוטה, זה הציבור.

טלי: של עזה או שלנו?

יוברט: שלנו. ברגע שמדובר בשטח של האויב שאנחנו במלחמה אתו יש ערפול חושים, וקיים קושי לראות אותו כמרחב, מרחב ממשי, תכנוני, שיש בו אובייקטים עם איזה שהם יחסים ביניהם. כמתכננים, אנחנו מסתכלים ומחפשים מרחב שאפשר לתכנן אותו, מאחר ואנחנו חושבים שתכנון פותר בעיות. אז באינסטינקט, אני כמתכנן מת להשתמש בסמכות או בידע שיש לי. אבל במקרה של עזה, המתכנן הישראלי לא רואה את עזה. את מבינה? יש פה איזו בלוק, משהו שקשה או לא מאפשר לראות באופן ברור את עזה, ואני שואל שאלה, למה כמתכננים אנחנו לא מכירים או מתכננים את עזה?

++

ציבור המתכננים מופקד על היצירה של המרחב כאובייקט. זהו מרחב שהמתכנן מודע לקיומו, קיימים בו אובייקטים וביניהם מתקיימים יחסים כלשהם. אולם כאשר מדובר בשטח "אויב" זה קשה עד בלתי אפשרי. במצב של מלחמה עם ישות כלשהי, מתקיים מצב של הרחקה תודעתית המגובה בסדר יום מדיני. הרחקה זו כל

הזמן נמצאת בתהליך של שימור. כך למשל במקרה של עזה המקצב של האירועים והמבצעים ששומר על הנתק התודעתי הזה. הנתק התודעתי הוא נקודת הפתיחה לדיון על ההיעדר ברשימה השלישית.

פרק 3: ההיעדר כמצב אנומלי

אנחנו חיים במציאות של דימויים, אנחנו חווים את העולם דרך הדימויים הללו התורמים להיווצרותה של היפר ריאליות. מדובר בעולם של דימויים שאיבדו את הקשר לחיי היום יום, לממשות. במקרה של עיר השרויה במצב של מלחמה ההצפה של דימויי מלחמה יצרה מצב בו יש לנו הצפה של מידע בתחום מאוד ספציפי ופחות מידע על חיי היום יום. המשמעות של המקום והחיים במקום עברה תהליך של רדוקציה. המתכננים חשופים בעיקר לדימויי מלחמה שתורמים לקיבוע של התפקידים בין המותקף לתוקף. ההצפה של הדימויים הופכת את המסומן עצמו, האובייקט, ללא נראה.

יתירה מזו, ערים רבות עולות לתודעה רק בעתות מלחמה. המתכנן אינו יודע דבר על התכנון של מקומות אלו אלא חווה אותם כדימויים של הרס. הצופה בתורו, שופט באופן שטחי ומהיר את הדימוי ללא העמקה. דימויים אלו שנחווים מכורסת הטלוויזיה נדמים כרחוקים מאוד. הדימויים במובן זה מרוקנים את האובייקט ממשמעות ומגדילים את המרחק בין המתכנן הישראלי לאובייקט. מצב נוח לכולם, למקבלי החלטות אשר זקוקים לציבור על מנת לתמוך בהחלטתם, הן לציבור אשר מבכר לא לדעת ולהעמיק.

יוברט: אני חוזר על השאלה הבסיסית שלי. אנחנו מדברים בכנס המתכננים כל שנה על הכל. אבל לא מדברים על עזה, למה? אני לא כל כך יודע מי קובע את סדר היום ואיך זה נקבע, אבל אני רוצה לשאול את הקולגות שלי המתכננים למה אנחנו לא מדברים על זה. אני לא חושב שהשתיקה הזו היא שתיקה מודעת, זה ריפלקס. שששש.... בוא לא נדבר על זה, זה משהו סודי? הרי ישראלים מדברים על הכל, הם לפעמים מדברים ושופכים את כל הדברים האישיים וכל מיני דברים סודיים שאני לא מבין איך. אין צניעות בשיח הישראלי, על הכל מותר לדבר, חוץ מהנושא הזה שנקרא עזה.

טלי: אבל אני חייבת שנתעכב פה על עוד איזו נקודה, תסביר לי, תנסח לי את המושג עזה כאובייקט או עיר כאובייקט....

יוברט: עיר כאובייקט מחזיר אותי למאמר⁵ של ארדם אונגור. לאדריכלים יש מרחב, יש להם הגדרה מוסכמת של מרחב, עם היסטוריה ופנומנולוגיה וכן הלאה. הנושא הזה של מרחב התחיל מהמושג הגרמני RAUM. מושג עם משמעות כפולה של מרחב חלל וגם מתחם מוגדר, אינקלוז'ור (enclosure). האדריכלים התייחסו לאינקלוז'ור, כלומר התייחסו למרחב כאובייקט תכנוני, במובן הזה שאני כמתכנן עוסק בדבר הזה, כלומר העבודה שלי מתבטאת ביצירה של האינקלוז'ור הזה. זוהי נקודת המוצא לתכנון שכונה, עיר, בית. עבור האדריכלים החלל הוא בדרך כלל תלת מימדי, מחוץ לגוף. אדריכלות אם כן, נתפסת כפעולה חשיבתית שמייצרת את החלל. האדריכל חייב להישען על היסוד הזה. אני כאדריכל חייב את זה. אחרת מה אני עושה? סתם פילוסוף, סתם לקשקש? אני רוצה לשנות את המציאות, זו המומחיות שלי, אני יכול לעצב את המציאות התלת מימדית הזו, ולכן כל פעם שאני אומר מרחב אני רואה את החלל המוגדר וכל דבר שאני אומר אם זה שכונה או עיר, אני רואה מרחב מוגדר, זה מה שאני מתכוון במילה אובייקט.

טלי: עכשיו יש לי עוד שאלה, למה זה חשוב שהמתכנן הישראלי, חשוב מוסרית, יכיר בעזה כאובייקט?

יוברט: זה לא חשוב, ההיעדר מעלה סימן שאלה. אנחנו חייבים להסתכל כל הזמן לא על מה שקיים אלא על מה שלא קיים, וזה מעלה סימן שאלה.

טלי: למה זה חשוב להסתכל על מה שלא קיים? אתה אומר שההיעדר מעלה סימון שאלה, סימן שאלה לגבי מה? אני יכולה להגיד שיש הרבה דברים שהשיח התכנוני מדלג עליהם, ושכל הדברים שהוא מדלג עליהם פשוט לא נמצאים בסדר היום ההגמוני.

יוברט: ערים, אנחנו עוסקים בערים? ואם אני אומר לאדריכל תצייר את פריז? הוא יוכל לצייר משהו, את מגדל אייפל, הוא יוכל לצייר, את תל אביב הוא יוכל לצייר. את עזה הוא לא יכול. ניסיתי לצייר בעצמי. זה לא מוזר?

טלי: אז השאלה היא ההיעדר של הנושא עזה כאובייקט. הסוגיה שאתה מעלה אינה בתחום המוסר. אלא בתחום המודעות, שיתייחסו אליה, שיסתכלו עליה...שיצביעו על ההיעדר של התייחסות.

יוברט: להצביע, בדיוק את צודקת. יכול להיות שיש כל מיני סיבות לזה. הכחשה, יכול להיות, טראומה. אולי זה תוצאה של ההפחדה של נתניהו. האיזמים שאנשים רוצים לחסל אותנו. אבל זה לא העניין. יש פה

Erdem Üngür, "Space: The undefinable space of architecture", September 2011, Conference: Theory for the Sake⁵ of the Theory: ARCHTHEO '11

סאבטקסט: אני רוצה להגיד ככה, אני רוצה לומר שאנחנו כמתכננים חולים, השיח התכנוני בארץ חולה, יש משהו מאוד מאוד לא בריא מה שקורה, את מבינה? זה סיפור ארוך...

טלי: ואתה חושב שזה קורה במקומות אחרים? שבמקומות אחרים מדברים בצורה בריאה? אני חושבת על מה שאתה אומר ואני אומרת מה בין זה לבין צרפת, ארגנטינה, לונדון, הנושאים שאתה מעלה רלוונטיים לכולם.

יוברט: אבל טלי, למה את חוזרת על מה שאנשים עושים? למה, למה כל הזמן את אומרת למה בפריז זה אחרת, בלונדון זה אחרת, למה זה חשוב? אני בכלל לא חושב על מה שאחרים עושים.

טלי: אני מנסה להבין למה האנומליה הספציפית הזאת מתרחשת דווקא פה ולא במקום אחר ואני שואלת את עצמי במקום אחר זה מתקיים או לא מתקיים, למה ההיעדר מתקיים דווקא פה. זה מה שמדהים אותי, כי כרגע כשאני מסתכלת על הטיעונים שאתה מציג, שהם רלבנטיים וחשובים והם נכונים אבל אני יכולה לטעון שהטיעונים האלה רלבנטיים לכל מקום, ולכן אני אומרת אז מה גרם להיעדר הזה פה, אני רוצה להבין מה קרה פה למתכנן הישראלי, כי המתכננים חלקם לא התחנכו פה חלקם התחנכו בחוץ....

יוברט: רוב המתכננים מפה ואנחנו מדברים על התכנון הישראלי.

טלי: אז מאיפה יבוא השינוי? מההגמוניה? ואיך השינוי יקרה? מתי עזה תיהפך לאובייקט?

יוברט: אני רוצה להיות עכשיו ככה אידיאליסט, שינוי יבוא ממך וממני, מאנשים נורמליים שאפשר לדבר איתם על כל נושא, אין נושאים אסורים. אז בואי נדבר על עזה, טוב או רע, לא להגיד ששש... הרי אין לי מטרות יותר מידי גדולות. אני פשוט אומר זה דבר כל כך מוזר. מה שמדאיג אותי, שמתכננים פה מצביעים על זה, שכל מה שהם עושים זה רק מה שהבוס רוצה, אם הבוס אומר לא, אז לא.

טלי: תראה לפי החלוקה שהצעת בתוך תחום התכנון, הייתי מצפה שדווקא התכנון היוזמתי, הסקטור הפרטי, יעשה את השינוי. למה? מכיוון שאחרי שהורסים, אחרי מלחמות, צריך לבנות מחדש. ההיגיון אומר שאם אנחנו נלך לפי כל התיאוריות הכלכליות השינוי יבוא מהסקטור הפרטי.

יוברט: זה בדיוק מה שקורה עכשיו.

טלי: כן זה קורה?

יוברט: מה את חושבת?

טלי: כן אבל זה קורה מחוץ לגבולות של השיח התכנוני הישראלי, זה קורה עם מתכננים וחברות מחוץ לישראל...

יוברט: תראי בסקטור ביוזמה פרטית אין אזרחות את יודעת, בקואופרטיזם העכשווי לא שואלים מאיפה יש לך אזרחות, לא שואלים. זה לא חשוב, מה שחשוב שאנשים שייכים למוסד שמונפק בבורסה, שיש להם מניות, אז הם קיימים.

טלי: השאלה שעולה לי עכשיו היא האם ההיעדר של עזה כאובייקט הוא מצב דינאמי. נגיד אחרי 67, עזה היתה אובייקט, אבא שלי עבד במפעל עם אנשים מעזה. אז מה שאני שואלת את עצמי, האם אנחנו מדברים על נקודת זמן מאוד ספציפית. במילים אחרות, אולי כשאנחנו מדברים על זה, אנחנו מדברים על ההיעדר של עזה כאובייקט עכשיו בתחילת המאה העשרים ואחת. אם אני חושבת על ההיסטוריה הקצרה של מדינת ישראל, אז יש לפני שישים ושבע, אחרי שישים ושבע, אחרי הסכמי אוסלו, לפני המבצעים, אחרי המבצעים... צריך לחשוב על הנקודה הזאת.

יוברט: אני כבר חשבתי על זה. כאשר מסתיימת מלחמה יש עיסוק של לאחר המלחמה (Postwar), מה זוכרים מהמלחמה, מה משקמים. למשל, יש ויכוח עכשיו בקוסובו סביב האנדרטה למלחמה. כלומר, אתה ממציא משהו בשביל לשמור את זיכרון המלחמה, ויש ויכוח מדוע נזכרים דווקא בזה או זה. מה שאני אומר שאנחנו לא במצב של לאחר המלחמה. במצב של לאחר המלחמה, מטרות התכנון שונות. הלוואי שהיינו במצב הזה, שאנחנו מדברים מבחינת התכנון איך לבנות מהר, איך לשקם את כל ההרס שנעשה, זה שיח של אחרי המלחמה. אבל איך להגיע לזה...

טלי: הנה שוב אנחנו מדברים בהכללה, אז אפשר להגיד שתמיד במצב של WAR העיר שאתה נלחם מולה היא לא אובייקט.

יוברט: בדיוק.

טלי: ובמצב של לאחר המלחמה (Postwar), היא חוזרת להיות אובייקט. זה לא רק המקרה של עזה זה גם בביירות. הנה בביירות במלחמת לבנון העיר לא היתה אובייקט, להיפך במלחמה הרסנו אותה כאובייקט. במצב של לאחר המלחמה התושבים, האזרחים ארגונים, סייעו לה להשתקם חזרה כאובייקט. במונח זה, מה שקורה עם עזה לא ייחודי כזירת מלחמה. זה ייחודי במונח הזה שזה המשכי, שזה נמשך הרבה מאוד שנים...

יוברט: כן, אבל את עושה פה הכללה לגבי ה"אנחנו". מי זה אנחנו? מה שמדאיג אותי שכמתכננים אנחנו לא רואים, יכול להיות שהצבא רואה את עזה כאובייקט, אולי יוזמות פרטיות רואות את עזה כאובייקט, יכול להיות. אבל אני יודע שהמדינה לא רואה את עזה כאובייקט והמתכננים לא רואים אותה כאובייקט. את מבינה, כל אחד לפי האינטרס שלו, לפי המשימות שלו. אז אני שוב פעם חוזר לאותו הסוג הזה של הראייה של

המתכנן ובמיוחד המתכנן האדריכלי שרואה דגמים של ערים וכן הלאה, ואני חושב שהמצב הזה הוא מצב מוזר.

ההיעדר של השיח על עזה בולט בשיח הציבורי והתכנוני בישראל, ברשימה האחרונה על עזה, יוברט ינסה לספק הסבר לזה ויחד נדון במתח שבין תכנון ומלחמה ובמושג נומוס.

פרק 4: ריבונות ומרחב: נומוס

ברשימה הקודמת דיבר יוברט לו יון על ההיעדר, על כך שהמתכננים לא מדברים על עזה, כאנומליה. על כך ניתן לשאול, למה זה קורה? אבל גם לשאול, למה בכלל חשוב לברר את זה? ברשימה האחרונה ננסה לענות על שתי השאלות הללו.

טלי: למה חשוב שהמתכנן הישראלי יכיר בעזה כאובייקט?

יוברט: זה לא חשוב, ההיעדר מעלה סימן שאלה, חייבים להסתכל כל הזמן לא על מה שקיים אלא על מה שלא קיים, וזו השאלה. אפשר להסביר את זה דרך הרעיונות של שמידט, נומוס, וכולי.

טלי: תגיד כמה מילים

יוברט: אז לגבי נומוס, מה שקארל שמידט הציע זה שלושה דברים, appropriation, distribution, production.

טלי: ניכוס, ייצור וחלוקה שבעצם אלו שלושת הממדים המשמעותיים ביותר שיש לכל טריטוריה ריבונית.
++

בתמצית, נומוס הוא מושג חברתי וכלכלי, המזוהה כבר עם עבודתו של אפלטון, המכונה Nomoi, בו הוא מתייחס לחוקים המארגנים את הסדר החברתי.⁶ קארל שמידט הרחיב את המשמעות הבסיסית של נומוס וטען כי נומוס מבוסס על ניכוס, חלוקה וייצור.⁷ קטגוריות אלה הינן בסיסיות לכל טריטוריה ומקיפות מהסיבה הבאה: "לפני כל סדר חוקי, כלכלי וחברתי, לפני כל תיאוריה משפטית, כלכלית או חברתית, קיימת השאלה הפשוטה הזו: היכן ואיך הוקצה? היכן ואיך זה חולק? איפה ואיך הוא הופק?. הניכוס הוא הבסיס לכל סדר חברתי ולבנייה של טריטוריה".

⁶ Plato, *Laws*, trans. Thomas Pangl (Chicago: Univ. of Chicago Press, 1980).

⁷ Carl Schmitt, *Appropriation/Distribution/Production: Toward a Proper Formulation of Basic Questions of any Social and Economic Order* (1953), doi: 10.3817/0393095052telos March 20, 1993 vol. 1993 no. 95 52-64

++

טלי: איך זה קשור לעזה? אז בעצם להם אין נומוס? אין הגדרה של נומוס?

יוברט: ישראל מתחמקת מלנכס אותנו.

טלי: אבל אף אחד לא רוצה לנכס את עזה זה בדיוק העניין עם עזה, גם מצרים לא רוצה לנכס את עזה.

יוברט: אז אם את לא מנכסת אותה, אין לה נומוס. אין דבר כזה לתכנן אותה. לא רוצה לתכנן בסדר, אבל ישראל נמשכת לעזה, בגלל כל מיני סיבות, יש פה היסטוריה.

טלי: אז בעצם אתה אומר שמדינת ישראל נמשכת לעזה מסיבות גיאופוליטיות והיסטוריות מצד שני היא לא פועלת בעזה, לא מנכסת אותה לא הופכת אותה לחלק מהנומוס הישראלי.

יוברט: לא, אין לה נומוס, עד היום אין נומוס לעזה, אין אף אחד שהציע בוא נסתכל על עזה כאובייקט תכנון, בבקשה, תוכנית מתאר, בבקשה, תוכנית צבאית.

טלי: בישראל או בכלל? אף אחד לא מתייחס לזה...

יוברט: אף אחד לא מתייחס לזה

טלי: גם בעולם?

יוברט: גם בעולם.

טלי: בגלל זה הפך להיות מן חור כזה בתוך העולם שאף אחד לא יודע ממש מה קורה שם או מה?

יוברט: בדיוק. שמידט בעצם המציא את ההצדקה של ריבונות, כאשר ריבונות הוא מגדיר כהחלטה ללכת נגד האויב. הוא הגדיר את האויב כמי שרוצה בהתנגשות, או הם או אנחנו, אוקי? אז בכל מדינה שקמה, יש לה מוסדות לאומיים כמו פרלמנט ויש אזרחים. וגם יש תושבים שלא מקשיבים לקולות שלהם, כמו אלו בעזה, הקול שלהם לא נשמע, את לא שומעת את הקול שלהם ואז מופיעה ההצדקה הזאת של הריבונות, ושנחנו

יורדים עליהם כי הם אויבים שלנו, אוקיי? יהודה שנהב טען שזה הבסיס של מה שנקרא תקנות שעת חירום, שאנחנו עדיין משתמשים בהצדקה הזאת של שעת חירום למטרות של ביסוס הריבונות.

++

יוברט מתייחס בדבריו לקארל שמיט שזוכה לעניין מחודש בעשורים האחרונים עם התגברות הביקורת על הליברליזם. לפי קארל שמידט הפוליטיקה מבוססת על האבחנה בין ידיד לאויב.⁸ האבחנה בין ידיד ואויב צריכה להיות מובנת באופן הקונקרטי והקיומי ביותר, כאיום קיומי, היא אינה מטאפורית. הבחנה זו לפי שמידט מבטיחה את הקיום של הפוליטי בעולם שהולך ונעשה אה-פוליטי. במילים אחרות, קיומו של אויב חשוב להגדרת הפוליטיקה, הוא קושרת בין המדינה (הריבונות) הטריטוריה והאנשים. יוצר זהות בין הקהילה, האנשים, האומה והדת. וכמובן הוא מוליד נאמנות ללא תנאים למנהיג הפוליטי.

ומה מגדיר את האויב? כאן נכנס תפקידה של האלימות. האיום שהאחר מטיל עליי הוא שקובע אם אותה מדינה/אחר הוא ידיד או אויב. האלימות ששמידט מתייחס אליה היא איום קיומי שיש בו האופציה להשמדה. איום זה הוא שקובע מתי המדינה צריכה לצאת למלחמה על הטריטוריה שלה. למעשה האיום של המלחמה חשוב לפוליטי כדי להתקיים ומייצר קשר הדוק בין אלימות וטריטוריה. יהודה שנהב נשען על ההגדרה של שמידט על הקשר שבין אלימות וטריטוריה ואף התייחס לתופעה ששכיחה במציאות הישראלית, ההגדרה של "מצב החירום", עליו יכול להכריז הריבון. היכולת של הריבון להכריז על 'מצב החירום' היא פתח להשעיית החוק ובעצם להכלת האלימות והמלחמה בתוך השלטון הליברלי.⁹

++

טלי: אז בעצם השימוש של שעת חירום מאפשר לנו לקיים את...

יוברט: את ההדרה,

טלי: כן, להדיר וגם הוא מאפשר לנו לשמר את עזה כמו שהיא. ללא הגדרה של נומוס, הוא מאפשר לנו לא להתייחס לעזה כאיזו שהיא ישות ריבונית. אז כל זמן שאין להם ריבונות לא יהיה תכנון?

יוברט: בדיוק. על מנת לתכנן את צריכה את הנומוס, את צריכה נומוס, ואין פה נומוס.

טלי: השיחה שלנו היתה בעצם שאנחנו נצליח להמשיג אחרת את עזה, אמרנו עזה הוא אובייקט חמקני, אי אפשר להמשיג אותו, בגלל שהוא לא מוגדר כנומוס,

⁸קרל שמיט 2005, תיאולוגיה פוליטית, הוצאת רסלינג,

⁹ שנהב, יהודה, 2006 "חללי ריבונות", תיאוריה וביקורת, _____

יוברט: בדיוק.

טלי: אז מה אתה אומר שבעצם כל התהליכים הללו שאנחנו חשופים אליהם כל הזמן הם חזרתיים? הם ימשיכו לחזור? כל זמן שלא תוגדר שם ריבונות אנחנו נשאר במצב המעגלי הזה?

יוברט: לא, זה לא מצב מעגלי, זה לא מעגל.

טלי: אז מה זה? הרי אמרנו שזה חזרתי.

יוברט: לא. יש פה אלימות ויש פה נומוס. זה לא מעגל, זה לא אחד אנטי של השני, זה פשוט. זה לא בשפה, את צריכה למצוא משהו אחר, את צריכה לחפש עכשיו שפה אחרת, את מבינה? זן השורה התחתונה שלי, לחפש את השפה, לצרף אנשים שמחפשים כמונו שפה אחרת.

טלי: אבל השאלה היא האם הבעיה של עזה היא בעיה עכשווית או סוגיה היסטורית? האם היא משקפת את המגבלות של הפרדיגמה של מדינת לאום היום או של מדינת ישראל היום? או שהיא בכלל שאלה פרדיגמטית של הנומוס? אתה מבין את השאלה?

יוברט: בדיוק, זו שאלה מצוינת.

טלי: האם זה בעיה עכשווית שלנו? האם אנחנו יצרנו את הבעיה הזו? האם כל הסיטואציה הזו נוצרה בגלל ההגדרה של הנומוס הישראלי ואיך שאנחנו מתייחסים לסביבה שלנו או האם עזה היא ביטוי של מגבלות הפרדיגמה של מדינת הלאום היום? יש הרבה שיח על כך שמדינת הלאום היום עוברת איזה תהליך של שינוי, אירופה במידה מסוימת היא סוג של אדפטציה בתוך הרעיונות של מדינת הלאום.

יוברט: זה הכיוון...אני כל הזמן חוזר על כל הנושא הזה של נומוס וריבונות, מה זה ריבונות ומדינת לאום, את מבינה? אז השאלות האלה חוזרות חוזרות חוזרות. ואולי עזה תמיד תישאר מטאפורה.

טלי: מטאפורה למה?

יוברט: מטאפורה לישוב, לעיר, מטאפורה למקום של ההיעדר. אנחנו מפציצים אותה ורואים אנשים שמחאו כפיים כשהפציצו את עזה והם לא יודעים מה קורה שם בכלל. ולא רק זה, נכנסנו לעזה ויצאנו משמה, למה יצאנו משם?

טלי: זה יישאר מטאפורה לחוסר החלטה או ידיעה מה זו עזה בשביל הריבונות הישראלית

יוברט: בדיוק

טלי: אני חושבת שעצם זה שאנחנו מנסים לשים על השולחן את הנושא של עזה והדיון הזה מנסה לשאול שאלות סביב החידתיות של עזה ולחבר בין תכנון ומלחמה זה הרבה מאוד בשביל הקהל הישראלי שבכלל לא רגיל להתעסק בסוגיות הללו. ולא רוצה להתעסק בסוגיות הללו. בעצם כל המטרה של הדיון היא להסביר למה אנחנו נמצאים במצב הזה ולמה אנחנו מתעלמים ממנו, מה גורם לזה מה בחוקיות של המדינה, מה בתפישה של המדינה מייצר אצלנו איזשהו נרטיב שמשפיע על התפישה שלנו. בסופו של דבר כמה שאנחנו רוצים לראות את עצמנו כאנשים עצמאים וכחושבים עצמאית, נאורים, אנחנו כולנו נטועים בתוך ההקשר של המדינה, בתוך העולם של המדינה שמייצרת לנו סיפורים ואנחנו חיים אותם. בדיון הזה אנחנו מנסים להגיד עזה היא חלק מסדר יום, בואו תבינו שאתם בתור אזרחים גם אחראים עליו, אנחנו מתעלמים או משתפים פעולה עם הסדר יום הזה. אבל צריך להבין מאיפה הסדר יום הזה נובע והרעיון הזה שבעצם עזה היא לא נומוס וישראל לא מאפשרת לה להיות נומוס. או לא מנכסת אותה כחלק מהנומוס שלה. וזה ממשיך לייצר את המצב הזה שהוא לא מצב מעגלי אלא אפשר להסתכל עליו כאל מצב המשכי שכל הזמן מגיע לאסקלציה כזו או אחרת.

יוברט: אז זה משאיר אותך כאילו זה איזה רחפן

טלי: כן, המטרה היא באמת להסתכל על התופעה הזו כמו רחפן מלמעלה ומבחוץ ולהגיד תצאו רגע מהמסגרתהאידאולוגית של מדינת הלאום של ישראל, תצאו רגע תוך מה שאתם רגילים לקרוא בעיתונים של "הם" זורקים עפיפונים או מעיפים עפיפונים ואנחנו מפציצים בואו נסתכל על זה כאיזה שהיא תופעה פוליטית בואו נסתכל על זה מפרספקטיבה של תכנון ונגסה להבין מה קורה שמה ותחשבו על זה כי בעצם חלק גדול מהאנומליה שאנחנו חווים היום לא תיפתר באמצעות כל מה שקורה, המשא ומתן הרגיעה הזו, אז פעם חאמס מסכים לרגיעה, נכנס לרגיעה, ישראל מכתובה את הרגיעה, לא באמת משא ומתן, מונעים מהם את המזון מונעים מהם מוצרים נוספים, זה מן מצב כזה שלא יפסיק מכיוון שההמשגה, מכיוון שהתופעה שהחלטה לגביה נשאר פתוחה כל הזמן...

יוברט: יש סכנה, זה יותר מידי, יכול להיות שזה יתפרש כמשהו פופוליסטי, שאת יכולה להחליט מה שאת רוצה, כאילו חופשי, את מבינה, ואת יכולה להמציא את התיאוריה שלך, וצריך להיות ער לזה שזה לא אומר ש, ANYTHING GOES. להיפך.

++

השיחה הארוכה שהשתקפה ברשימות על עזה מבטאות את היחס של יוברט למקצוע הארכיטקטורה והתכנון. לתפיסתו שני שדות פעולה אלו, ארכיטקטורה ותכנון, מרכזים כוח רב. מתכננים ואדריכלים משפיעים על המרחב ועל חיי התושבים באופן דרמטי. אמנם עיקר עיסוקם בייצור של המרחב, אולם אסור לאנשי המקצוע

לזנוח את השיח פילוסופי. ללא השיח הפילוסופי, ללא רפלקסיה, ללא המשגות חדשות, האדריכלות והתכנון פועלים במרחב ללא משמעות או הבנה מה המשמעות של העשייה שלהם. לכן הלוגוס, מונח יסוד בפילוסופיה יוונית, שמשמעותו רחבה ומורכבת ומתייחסת לדיבר, שיח ולשכנוע, וההמשגה הם כלים חשובים עבור הדיסציפלינה המקצועית. ההמשגה היא הכלי המשמעותי באמצעותו ניתן לעשות רפלקסיה על הקיים והיא גם כלי משמעותי בקידום של שינוי. וכל שינוי מתחיל בשיח, בשינוי תודעתי.